

Yazı Azərbaycan xalqının milli mənlilik şüurunun oyanmasında xüsusi rol olmuş görkəmli ictimai xadim, yazıçı, tərcüməçi, tənqidçi, publisist, həkim, rəssam, mütəfəkkir Əli bəy Hüseynzadənin anadan olmasının 153 illiyinə həsr edilir.

Əvvəli 16 mart tarixli sayımızda

"SƏADƏT" İMPERİYA MƏMURLARINI NECƏ ÇAŞDIRIB?

Bakı Quberniyası və Dağıstan Vilayəti Xalq Məktəblərinin Direktoru A.Tixorjevski Qafqaz Tədris Dairəsi Popeçitelinə göndərdiyi növbəti 23 oktyabr 1910-cu il tarixli 3689 №-li məktubda qeyd edirdi: "...Nicat", "Nəşri-Maarif" və "Səadət" cəmiyyətlərinə məxsus məktəblər Bakı Qradonaçalnikinin təbəçiliyindədir".

Beləliklə, Qafqaz Tədris Dairəsi Popeçiteli N.Rudolf Bakıda fəaliyyət göstərən mədəni-maarif və xeyriyyə cəmiyyətləri haqqında mümkün olan məlumatları əldə etdikdən sonra Qafqaz canişini Vorontsov-Daşkova göndərdiyi 15 noyabr 1911-ci il tarixli 25115 №-li məktubda qeyd edirdi: "Bakı şəhərində müsəlmanlar arasında üç maarif cəmiyyətləri mövcuddur: "Səadət", müsəlmanlar arasında savadı yayan "Nəsr-Maarif" və "Nicat", həm də nəzərə almaq lazımdır ki, bunların hər biri məktəb saxlayır: "Səadət" səviyyəyə orta təhsil məktəbinə yaxın olan ali tipli, sonuncu iki cəmiyyət isə ibtidai təhsil proqramlı məktəblərdir. Həmin cəmiyyətlərdən birincisi "Səadət" məqsədinin mollaların hazırlanması olduğunu, özünü isə "ruhani" cəmiyyət adlandırmaqla, saxladığı məktəbi müvafiq qanunun 1444 maddəsi ilə əsaslandırmağa çalışır ki, həmin maddəyə görə, Zaqafqaziyanın quberniyalarındakı mövcud müsəlman ruhani məktəblərinə nəzarət edilməsi qubernatorlara aid edilir. Lakin "Səadət" cəmiyyətinə məxsus məktəbin proqramından görünür ki, burada tədris olunan fənlər ümumtəhsil xarakterlidir. Məsələn, ilk iki sinifdə həcmi digər rus-tatar məktəblərində tədris olunan heç də çox olmayan şəriət dərslərindən savayı beş və hətta altı dil: rus, tatar (Azərbaycan-R.S.), fars, ərəb, alman və fransız, eləcə də tarix (hələlik yalnız rus), coğrafiya, təbiətşünaslıq və rəsm fənləri öyrədilir. Beləliklə, "Səadət" cəmiyyətinin idarə heyətinin saxladığı məktəbin mollaların hazırlanması kimi yalnız bir məqsəd daşdığını təsdiq etməyə əsas yoxdur. Görünür, "Səadət" cəmiyyəti bu məktəbi açarkən, dini təhsillə heç bir əlaqəsi olmayan tamamilə başqa məqsədləri əldə rəhbər tutmuşdur...Təkcə "Səadət" cəmiyyətinin saxladığı məktəb deyil, həmçinin "Nəsr-Maarif" və "Nicat"ın da məktəbləri qeyri-leqal mövcud olduğuna görə, qanuni tələbləri yerinə yetirmirlər. "Səadət" cəmiyyətinin məktəbində rus dilindən savayı, digər dərslər Konstantinopol və ya Təbrizdən gətirilmiş dərsləklərlə türk-tatar dilində tədris olunur. 1909-cu ilin yazında məktəbə baş çəkmiş Dairə müfəttişi də buna əmin olmuşdur. Bütün bunları nəzərə

Həyatı boyu ölkəsi və milləti üçün çalışanlar İmperiya siyasəti də onları unutmura bilmədi

alaraq, sizdən xahiş edərim ki, yuxarıda adı çəkilən cəmiyyətlər məcbur edilsinlər ki, özbaşına açdıqları məktəbləri gələn tədris ilindən gec olmayaraq ümumi qaydalarla saxlanması üçün ya bizə ərizə ilə müraciət etsinlər, ya da ki, əgər tədris dairəsinin qanuni tələblərinə tabe olmaq istəmərlərsə, qapanılmağa məcbur edilsinlər."

"SƏADƏT"İN MƏKTƏBİNDƏ KİMLƏR DƏRS DEYİB?

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Tarix Arxivində saxlanılan "Qafqaz Tədris Dairəsi Popeçitelinin Dəftərxanası" fondunda 1910 -1911-ci tədris ilində "Səadət" məktəbində dərs deyən müəllimlərin siyahısı aşkar edilmişdi. Həmin siyahıda "Səadət" məktəbinin direktoru Axund Molla Ağa Əlizadə, müfəttiş - Fərhad Ağayev, şəriət və ərəb dili müəllimi Axund Molla Abdurrahim Hadizadə, şəriət müəllimi Mirzə Xəlil Axundzadə, Azərbaycan dili müəllimi Molla Qədir İsmayilzadə, fars dili müəllimi Mirzə Möhsünxan, rus dili müəllimi Məmməd Hənəfi Terequlov, rus dili müəllimi Əli Hüseynov, alman və fransız dilləri və rəsm müəllimi Ceyhun bəy Hacıbəyov, hesab və

şafında aparıcı rol oynamış tərəqqipərvər ziyalılarımız xalqı cəhalet, nadanlıq və xurafat girdabından çıxması və mədəni tərəqqi yoluna düşməsi istiqamətində əllərindən gələni etmişlər. "Səadət" cəmiyyəti Azərbaycanda maarifin yayılmasında, azərbaycanlıların təhsil alması və savadlanmasında böyük rol oynamışdır. Ə.b.Hüseynzadənin çalışdığı "Səadət" in məktəbində təhsil almış bəzi azərbaycanlı mütəxəssislər sonralar ictimai-siyasi fəaliyyət göstərmiş, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra hökumətin tərkibinə daxil olmuşdular.

ONUN AZƏRBAYCANI TƏRK ETMƏSİ BAKIDA MATƏM, TÜRKİYƏDƏ İSƏ BAYRAM KİMİ QARŞILANMIŞDI

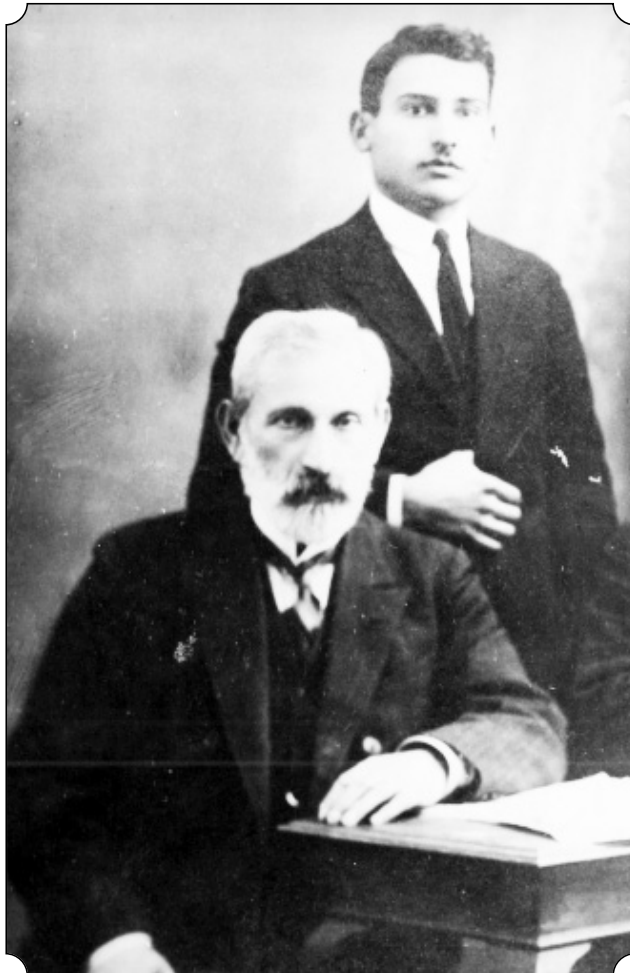
Əli bəy Hüseynzadə "Səadət" məktəbində pedaqoji fəaliyyət göstərərək, bu sahədə yaxından iştirak etmişdir. O, "Səadət" məktəbində çalışdığı illərdə pedaqoji fəaliyyətlə yanaşı həmçinin mütərcim olaraq Şeksprin "Hamlet"ini tərcümə etməyə başlamış, rəssam olaraq "Bibi Heybət məscidi", "Şeyxülislamın portreti" əsərlərini çəkmiş, eləcə də XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının zirvələrindən sayılan - "Siyasəti-fürusət"i qələmə almışdı. Xatırladıq ki, Ə.b.Hüseynzadə mükəmməl təhsil almışdır. Əli bəy Hüseynzadə məktəb yaşına çatarkən əvvəlcə Tiflisdə Qafqaz Müsəlmanları Ruhani İdarəsinin nəzdindəki altısinifli məktəbdə (1870-1875), sonra isə Tiflisdə şəhər gimnaziyasında(1875-1883) oxuyaraq, Peterburq Universitetinin Fizika-riyaziyyat (1885-1889), daha sonra isə 1889-1895-ci illərdə İstanbul Universitetinin Əsgəri-Tibbiyyə fakültələrini bitirmişdir. 1895-ci ildə İstanbul Universitetini bitirdikdən sonra emək fəaliyyətinə İstanbulda, Heydərpaşa xəstəxanasında həkim olaraq başlamış, 1895-1900-cü illərdə orduda hərbi həkim işləmişdir. 1897-ci ildə hərbi-həkim yüzbaşı qisimində Osmanlı-Yunan müharibəsində iştirak etmiş, daha sonra İstanbul Universitetində tibb professoru kimi fəaliyyət göstərmişdir. O, 1900-cü ildə İstanbul Universitetinin dosenti olmuş, Türkiyədə ilk "Ensiklopedik tibb lüğəti"ni və tibbə dair əsərlər yazmışdır. O, həmçinin Sankt-Peterburq İmperator Rəssamlıq Akademiyasında təhsil almışdır. Ə.b.Hüseynzadə bir sıra portret və mənzərələrin müəllifidir. Onun rəsmləri Bakı muzeylərində, İstanbul və Parisdə şəxsi kolleksiyalarda saxlanılır. Onun çəkdiyi "Bibi Heybət məscidi", "Şeyxülislamın portreti" əsərləri hazırda Bakıda R.Mustafayev adında Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyinin daimi ekspozisiyasındadır. Əli bəy 1910-cu ilin dekabrında həm "Səadət" məktəbini, həm də Bakını tərk etmişdir. Ə.b. Hüseynzadənin 1910-cu ildə Azərbaycandan tərk etməsi Bakıda matəm, Türkiyədə isə bayram kimi qarşılanmışdır. Əli bəy Hüseynzadə və ya Əli Turan (1864-1940) XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəlində türk-müsəlman dünyasının yetişdirdiyi nadir ictimai-siyasi və ədəbi simalardan biri olmuşdur. O, ilk dəfə olaraq türkçülük ideyasını irəli sürmüş, onun elmi-nəzəri əsaslarını işləyib hazırlayaraq, məfkurə hərəkatına çevrilməsinə nail olmuşdur. Turançılıq məfkurəsinin böyük siması, "Türkqanlı, islam imanını və birliyi qı-

■ Rafiq Səfərov, Milli Arxiv İdarəsinin Sənədlərin nəşri və istifadəsi şöbəsinin baş məsləhətçisi

yafəli olalım" həyat devizinin müəllifi olan Əli bəy Hüseynzadə ömrünün böyük bir hissəsini Azərbaycan xalqının milli oyanışı və özünüdərkinə, maarif və mədəniyyətinin yüksəlişinə, milli istiqlal mücadiləsinə həsr etmişdir. O, çoxşaxəli fəaliyyəti ilə türk xalqlarının milli istiqlaliyyətinin, azadlığının qarşısı kimi tarixdə iz qoymuşdur. Ə.b.Hüseynzadə özge millətlərə və dinlərə qarşı duran milli və dini avtarkiya meyillərindən çox uzaq olaraq, türk xalqlarının qan və dil birliyini, eləcə də tarixən yaranmış məzhəb, əqidə birliyini mühafizə edib qorumağın vacibliyini göstərməyə çalışmışdır. Ə.b.Hüseynzadə işləyib hazırladığı türkçülük məramnaməsini "Həyat" qəzetində, "Füyuzat" jurnalında dərc etdiyi "Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir?", "Yazımız, dilimiz", "Türk dilinin vəzifeyi-mədəniyyəti" və b. məqalələrində geniş şərhlər etmişdir. Milli tərəqqi uğrunda hərəkatın yaranmasında, geniş kütlələrin milli azadlıq hərəkatına qoşulmasında və sonrakı mərhələdə isə müstəqil Azərbaycan respublikasının yaradılmasına doğru gedilən istiqlal yolunda Ə.b. Hüseynzadənin rolu və xidməti danılmazdır. Ə.b. Hüseynzadə milli tərəqqi yolunun proqramını işləyib hazırlamış və həmin proqramda türkcləşmək, islamlaşmaq və avropalaşmaq kimi üç əsas istiqaməti göstərmişdir. Sonrakı dövrlərdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin milli dövlətçilik ideologiyasına çevrilən bu triada ("üçlü düstür") ay-ulduzlu, üçrəngli milli bayrağımızdakı rənglər palitrası qismində əbədiləşərək, xalqımızın qan yaddaşına daxil olmuşdur. Bu gün başımız üzərində dalğalanan dövlət bayrağımızdakı üç rəngin bildirdiyi simvolik mənə Ə.b.Hüseynzadənin müəllifi olduğu "türkləşmək, islamlaşmaq, müasirləşmək" formulunun rənglərlə ifadəsindən ibarətdir. Azərbaycanda milli ideologiyanın əsaslarının proqram və tələblər şəklində işləyib hazırlanmasında Azərbaycanın görkəmli ictimai-siyasi xadimləri M.Ə.Rəsulzadə, Ə.M.Topçubaşov, Ə.b. Ağaoğlu, Ə.b.Hüseynzadə və başqaları bilavasitə iştirak etmişlər. Əli bəy Hüseynzadə "Mən türkməm, qafqazlı bir türkməm, türk bir müsəlmanam, müsəlman bir insanam" deyərək dünyaya çatdıraraq, millətini və yurdunu seven digər mübariz silahdaşları ilə yanaşı, xalqın azadlığı və xoşbəxtliyi uğrunda mübarizəyə qalxmış və ömrünün sonunadək seçdiyi mübarizə yoluna sadıq qalmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kültürel İncəsənət və Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyəsi əsasında hazırlanıb.

təbiətşünaslıq müəllimi Üzeyir Hacıbəyov, hesab və rus tarixi müəllimi Kərim bəy Məlikov, hesab, coğrafiya, rus hüsnxətti və rəsm müəllimi Əli Cabbar bəy İsmayilov, əlifba sinfi və tatar dili (Azərbaycan dili - R.S.) müəllimi Molla-Mirzə Zeynalzadə, əlifba sinfi və Azərbaycan hüsnxətti müəllimi Molla-Musa Əsgərzadənin olduğu qeyd edilir. Siyahıdan görüldüyü kimi, "Səadət" cəmiyyətinin fəaliyyətində dövrün mütərəqqi ziyalıları və din xadimləri yaxından iştirak etmişlər. Cəmiyyətin bütün məktəb proqramlarına Qori seminariyasının məzunu Fərhad Ağazadə rəhbərlik edirdi. Tarixi mənbələr təsdiq edir ki, Azərbaycanda ictimai fikrin və hərəkatın inki-